

KODÁLY-KUTATÁS BARTÓK-TANULSÁGGAL

Felkerestük Kodály Zoltán egykori tanítványait ama vizsgálat keretében, amelyet a Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai Kutatócsoportja végez a Kecskeméten alakulóban lévő Kodály Intézet támogatásával. E vizsgálat egy szélesebb kérdésfeltevésű kutatássorozatnak első része, amely a tanítványokat nemcsak oktatni, hanem inspirálni is tudó „mesterek” iskoláinak, műhelyeinek társadalmi összefüggéseit elemzi. A mester—tanítványi kapcsolatok tiszta modelljeit korunk ama legmesszebb világitó szellemei között keressük, akik ugyanakkor átütő hatású nevelők is voltak. Ezért esett választásunk öt reprezentatív nagy magyar mester „iskolá”-jára: a Korányi Sándor belgyógyászéra, a Lukács György filozófuséra, a Szent-Györgyi Albert biokémikuséra, a Varga József vegyész-mérnökére, mindenekelőtt pedig egy olyan mesterére, akinek az életműve célbavetett is pedagógiai vállalkozás volt, és akinek az „iskolá”-ja ezért mintegy a többi modellnek is a modellje: a Kodály Zoltánéra.

A kutatás első fázisában Kodály közvetlen tanítványi-örökösi körét igyekszünk megismerni. Ebben a tanulmányban ennek az első fázisnak az eredményeiről számolhatunk be. A vizsgálat következő szakaszában azután a „közvetett” tanítványokkal (írókkal, építészekkel, a pedagógia felé forduló matematikusokkal) akarunk elbeszélgetni; emellett felvettelt is tervezünk a muzsikus-társadalom szélesebb mintáján — végül egy pedagógiai hatásvizsgálatot olyan fiatalok körében, akik Kodály elvei szerinti zeneoktatásban részesültek.

Kutatásunk eddigi fő módszere a mélyinterjú és a csoportos beszélgetés volt. A mélyinterjúkat előre megküldött vezérfonal alapján folytattuk le (ugyanennek a vezérfonalnak az alapján beszélgetünk majd el a kiválasztott többi „mester” tanítványaival is). A vezérfonalhoz mellékelte, itt is idézett kísérőlevelünk nem rejti véka alá „értékorientációnkat”, azt, hogy magunk is Kodály „közvetett” tanítványainak szeretnők tudni magunkat.

A mélyinterjú főbb pontjai:

1. A megkérdezett emlékeinek kötetlen felelevenítése a mesterről, megismerkedésükről, kapcsolatukról, az „iskola” életéről, műhelytitkairól.
2. Vannak-e neki is tanítványai, s lát-e esélyt arra, hogy belőlük is „iskola” képződjék?
3. A kért elözményei a mesterválasztás szempontjából.
— Családiak. Szülei mennyire voltak „mesterei” is?
— Általános iskolai és gimnáziumi tanárai között akadt-e „előképe” későbbi mesterének?
— Az „örök” és a személyes mesterek viszonya. Volt-e olyan már nem élő, csak műveiből ismert tudós, művész, államférfi, akihez mint ideáljához később a mesterét is mérte?
4. Volt-e más mestere is? Ha igen, konfliktuózus volt-e a hatásuk, vagy könnyen tudott szintézist teremteni tanításaik között?

5. A mester—tanítványi viszonyoknak egy „szókratészi“ és egy „jézusi“ modelljét posztuláljuk. Az absztrakt szókratészi modell: a mester tanítása, gondolatainak a rendszere hat s öröklődik elsősorban — a mester személyiségétől lényegében függetlenül. Az absztrakt jézusi modell: a személyiség, a magatartás példája a döntő, a gondolkodásnak is a módszere. Feltételezzük, hogy a szókratészi típusú hatás elsősorban a szakmai, a jézusi elsősorban a világnézet-etikai impulzusokra jellemző.

Kérjük, helyezze el mesterét e két absztrakt minta közötti skálán.

6. A kontinuitás természete. Hol helyezi el magát mesteréhez való viszonyában, a töretlen továbbfolytatás és a „megtartva meghaladás“ pólusai között?

7. Véleménye szerint kik a mester legjelentősebb tanítványai?

— A szelekció problémái — az „iskola“ „befutása“ előtt és óta.

— Az iskola nemzeti és nemzetközi jellege. A hazai és a külföldi tanítványok viszonya.

8. Hogyan alakult át a kérdezett életében általában a mester—tanítványi viszony? Miben különbözik tanítványainak viszonya öhozzá — attól a viszonytól, amelyben ő állott a mesterével (ideértve olyan részleteket is, mint a tegeződés vagy a meghívás a mester otthonába).

Tizenhat közvetlen Kodály-tanítvánnyal készítettünk eddig ilyen mélyinterjút, valamint két olyan csoportos beszélgetést rendeztünk, amelyen különböző korosztályokhoz tartozó tanítványok vettek részt. A mélyinterjűket és a beszélgetéseket magnetofonszalagon rögzítettük. Az interjűket legépelet anyaga eddig kerek 500 oldal. Ezenkívül írásbeli dokumentumokat is felhasználhattunk, s természetesen rendelkezésünkre áll Kodály Zoltán írásanyaga s az életével és műveivel foglalkozó bőséges irodalom.

Vizsgálatunk eddigi eredményeit két központi kérdésünk: a mester s a tanítványai közti viszony *történelmi* tendenciája, illetve a tanítványtársak közötti *munkamegosztás* kérdése köré csoportosítva foglaljuk össze, majd külön is kitérünk arra, ami vizsgálatunk során a „példamutató nagy ikerpár“: Bartók és Kodály viszonyáról tárult fel. Az idézeteket az egyes személyek megjelölése nélkül interjűnk anyagából választottuk ki.

*

A tudományos „iskolák“-at mint a legnagyobb mértékben intellektuális és ugyanakkor családiasan bensőséges *kis-csoportokat* három történelmi hipotézis távlatában vizsgáljuk:

1. „intellektuális“ összetevőik fő makroszociológiai forrása ma a racionalizálódás világfolyamata; „személyes“ összetevőiké pedig az elszemélytelenedési, „elidegenedési“ tendenciákat ellensúlyozó törekvések;

2. ennél fogva válságuk elválaszthatatlan a személyes kapcsolatok, a közvetlen közösségek, így mindenekelőtt a család válságától, reneszánszuk a racionalizálódásba integrált újraszemélyesítés általános esélyeitől. Az átalakulás lényege: az „atyai“ uralmat mind a családban, mind a legkülönbözőbb kis-közösségekben egy „testvéribb“ hangsúlyú modell váltja fel;

3. ennek az átalakulásnak a nemzeti sajátosságait részben az határozza meg, hogy az adott társadalomban még mennyire elevenek a személyes viszonyulás paternalisztikus mintái, s már mennyire az új, a fraternalisztikus minták.

Köztudomású, hogy Kodálynak „kongeniális kollégája“, Bartók Béla volt a legjobb barátja, felesége pedig a népdalgyűjtéstől az új zenei nevelésig vívott küzdelmekig a legközvetlenebb munkatársa. E két első-

rendű intragenerációs kapcsolatának analógiájában azt *feltételeztük*, hogy Kodálynak tanítványaihoz való viszonyában is a legszorosabban összefonódott az „intellektuális” és a „személyes”: hogy szellemi örököseihez, vállalkozása folytatóihoz mint emberekhez is a lehető legközelebb állott.

Interjúink lényegesen *módosították* ezt a hipotézisünket. Kodály a legjobb tanítványainak sem lett „atyjává”, „bátyjává”. A Kodály-iskola — legalábbis története első szakaszában — a legkevésbé sem volt családias közösség.

A csak 15—20 évvel fiatalabb első tanítványok és Kodály között sohasem szűnt meg a távolság. Volt, aki iránt közvetlenebb volt, volt, aki iránt kevésbé, de akkor sem tegeződött össze velük, akkor is a „Tanár Úr” maradt számukra, amikor a hajdani tanítványok már maguk is híres tudósok, zeneszerzők voltak. A tanítványok vallomása:

„A hideg magasságokban élő mester volt, nem az idősebb testvér vagy a szellemi apa.”

„Nem vált barátta, rendkívül távol tudta tartani magát legtöbbünktől, ezt meg is értettük, beláttuk, hogy milliók várnak rá...”

„Sosem dicsért, amikor harcoltunk... nem az ő személyéért, hanem az ügy érdekében...”

„Valami óriási erő kellett legyen az egyéniségében, hogy eligazította az életünket... anélkül, hogy noszogatott... hogy erről külön is beszélt volna.”

A fiatalabb tanítványoknál, akiket pedig jóval nagyobb távolság választott el Kodálytól korban és tekintélyben, mint az első generációt, félreérthetetlen fordulat következik be. Viszonyuk a mesterhez sokkal oldottabb, felszabadultabb. Náluk ugyanis már erősen érvényesül a specializáció, s ez eleve tárgyilagosabbá teszi a „mester—tanítványi” kapcsolatot.

„Tudományos kérdésekben, amikor az ember már maga is elért valamit, azt érezhettem, hogy a *partnere* vagyok, mint ahogy ő kezdettől fogva így is kezelt.” (Majd ugyanez a tanítvány elmondja, hogyan tartotta fenn Kodállal szemben is az álláspontját.)

A harmadik, a legfiatalabb generáció (a ma 30—40 évesek) — különösen a fiatal népzene kutatók és zenepedagógusok — már mint „unokák” járnak fel a „nagyapai házba” énekelni szombat délutánonként. És az idős Kodály jókedvű, figyelmes (kisbátát váró asszony-tanítványainak lelkükre köti, milyen tornagyakorlatokat végezzenek).

Kodály, úgy látszik, fiatal korában elvetette a patriarkális-provinciális „még-személyest”, amivel szakmája presztíziséért is harcolt: *nálunk vele szűnt meg az, hogy a zenész — bohém*. Idősebb korában viszont, amikor már eldőlt mind a társadalmi, mind a zenei felszabadulásért vívott küzdelem, tanítványaihoz való viszonyában a szigorú „szakmából” nyugodtan engedte kisarjadni a „már-személyest”, a szellemi családot.

*

Másik központi kérdésünk az, hogy a tanítványok munkamegosztásában mennyire integránsan él tovább Kodály öröksége? Hogy mennyire marad *egy* a háromfelé ágazó „iskola”? Ezt, persze, hitelesen csak évti-

zedek, évszázadok távlatából mérhetik majd le a zene- és a művelődéstörténészek. Mi, eddigi interjúink alapján a következőket látjuk.

A zeneszerzői, zenetudósi és zenepedagógiai irányban történő specializálódás az egymást követő tanítványi nemzedékeknél erőteljesen fokozódik. Az első nemzedék tagjai között akad, aki mind a három területen otthon van, de a többiek is legalább kettőn. A második nemzedékben már az a kivétel, aki két szálon kísérel meg továbbhaladni, míg a legfiatalabbak általában a három ág egyikén belül is tovább specializálódnak.

A tanítványok, bár formális szervezeti keretek sohasem fogták össze az „iskolát“, koherens, de ugyanakkor nyitott, dinamikus közösséget alkotnak: eredményesen közvetítik a kodályi inspirációt más zenész- és a nem-zenész követők felé is.

A háromágú „iskola“ spontán egységének, olyan mikroszociológiai kohéziók mellett, mint a különböző területeket átkötő házasságok, barátságok, munkaközösségek, mindenekelőtt, természetesen, maga Kodály volt a forrása. Ő adta, életre szóló súllyal, a mandátumokat a közös vállalkozás rész-feladataira. Bárhol működött is, minden tanítványa azt érezte, és méltán, hogy „kézben van“.

„Vezér nélkül is ezt a csatát vívtuk volna, de állandóan magunkon éreztük a szemét“ — mondja egyik tanítványa.

És mi lesz ezután? Azokkal, akik közvetlenül nem állottak Kodály hatása alatt? A műveken kívül mi él tovább örökségéből személyétől különváltan is? Két válasz:

„Neki tulajdonképpen nem zenepedagógiai módszere van . . . , hanem filozófiája a dolgokról. Minden nép induljon ki a saját maga, de igazán művészi, a legértékesebb népi anyagából . . . És ez az egész világ számára nagyon fontos.“

„ . . . ha egy ilyen nagy zeneszerző szimfóniák, operák helyett a kisgyerekeknek ír etűdöket, kórusokat, ez azt jelenti, hogy jobban szereti a gyerekeket, mint akármelyikünk. Csak más módon. Távolba látóan. Szellemi síkon.“

Tovább él, egészen biztosan tovább él a *szükséglet*, hogy értelmiségiek *népük* múltjából szellemi energiákat tudjanak a *kicsinyek* számára (tehát a jövő számára), *remekművekben* átvezetni.

Aki bárhol és bármikor szintézist, megtermékenyítő kölcsönhatást keres zeneszerzés, népzene kutatás és zenepedagógia — elvontabban fogalmazva művészet, tudomány és nevelés — között: követője, „tanítványa“ lesz Kodály Zoltánnak.

*

A Bartók és Kodály közötti viszony — hogy mi közös az életművekben, s mi az, ami különbözik — mint az egész magyar művelődéstörténet egyik legsűrűbb jelképe, nemcsak zenetörténészeinket és esztétainkat foglalkoztatja, hanem a legnagyobb költőket, írókat, gondolkodókat is.

Mi, szociológusok illetéktelenek vagyunk arra, hogy zenéjüket hasonlítsuk össze. Feleslegesnek tartjuk, hogy külön méltassuk jól ismert közös vállalkozásukat: hogy a parasztzene feltárásával és művészi feldol-

gozásával világszínvonalra emelték a magyar zenekultúrát, s hogy hogyan harcoltak évtizedeken át a társadalmi haladásért. Ellenben, úgy gondoljuk, önmagában is izgalmas szociológiai tény, hogyan látta egymást Bartók és Kodály, és hogyan látja kapcsolatukat, történelmi szerepüket szellemi életünk néhány kiemelkedő egyénisége, végül pedig, de nem utolsósorban, hogyan látják Kodály tanítványai.

„Egy idő óta kiváló szeretettel szokták bizonyos zenei körök személyemet Kodály Zoltán ellenében kijátszani — írta Bartók. — Úgy szeretnék feltüntetni a dolgot, mintha a köztünk levő barátságot használná ki Kodály érvényesülésére. Ez a legotrombább hazugság... Halлом megrovó megjegyzésüket, belőlem az »elfogult barát« beszél. Csakhogy itt a sorrendet vétették el: nem azért becsülöm Kodályt, mint a legjobb magyar zenészt, mert a barátom, hanem azért lett egyetlen barátommá, mert (nagyszerű emberi kvalitásaitól eltekintve) a legjobb magyar zenész.“

Kodály pedig, Bartók halála után: „Ha valaki negyven esztendei közös munkával olyanná nő egy másik emberrel, mint egy két-pilléres híd: ha a híd egyik pillére kidől, meginog az egész szerkezet, és sok idő kell, míg az egyensúly helyreáll“ (a Zeneakadémia hallgatói előtt mondott emlékbeszédéből idézi Eöszé László: *Forr a világ*. Budapest, 1970. 172).

A költők Bartókról írt vallomásaiból antológiát állítottak össze; hasonló antológiát lehetne szerkeszteni a Kodályról írt versekből is. Úgy érezzük, Keresztury Dezső Kodály halálára írt sorai voltaképpen kettőjüket együtt vetítik elénk: „»*Altalmegyünk a hidon!*« Ezt mondta ő is, s bár elhulltak mellőle legjobb társai, s zengett az ég, zengett a föld, kifordult sarkaiból a világ, ment, vitte a lángot s egyre nagyobb hívó csapatát — át, át a hídon, sötétség, vakság hidján át a szabadabb ligetekbe, mezőkre, hogy zengjen a dal...“

És mit mond Bartókról és Kodályról két olyan különböző, nagy gondolkodó, mint Németh László és Lukács György?

„A két művész nemcsak együtt indult el felfedező útjára, de mintaszerű barátságban... együtt dolgozott módszerekkel tette azt a magyar zenei műveltség alapjává. S ők maguk mégis mennyire másképp használták fel. Kodály nem ment túl a magyar népzene terület határain: ő a magyar nép zenei kincseit akarta a műzenébe beemelni, s ez tökéletesen sikerült is neki. Bartók, mint tudós, mélyebb, kíváncsibb volt... zenéjével mélyebbre szállt a »nemzeti«-nél — oda, ahol a nép anélkül, hogy jellegét elvesztené: a közös »emberi«-hez közeledik“ (Németh László Bartók-tanulmányából).

Bartók is, Kodály is tagja volt 1919-ben a Zenei Direktóriumnak. Az akkori kulturális ügyek népbiztosa, Lukács György így emlékezik vissza politikai arcélükre: „Bartók demokratizmusa paraszti, plebejus demokrázizmus volt a felső osztályok ellen... Kodálynak — véleményem szerint — romantikus illúziókkal teli nézetei voltak egy elmúlt időről, amikor még patriarkális egység élt a nemzetben.“

A közelebről illetékesek, a zenetudomány képviselői közül a holland Denis Dille professzort, a kiváló Bartók-kutatót idézzük: „Bartók a lemondás, a szenvedés, a mély elmélkedés, a lázadás, a közvetett hatás, egyszóval a *magányos*, akinél az elszigeteltség nagyságot jelent, mert magányában a világmindenség szívének dobbanását érzi. Kodály a bizalom, a tisztánlátás, a befolyásolni akarás, a közvetlen hatás, egyszóval

a *mester*, s amikor ezt kimondjuk, átérezzük e szó súlyát... érezzük a felénk áradó méltóságot és tekintélyt.“

A tanítványok is különbséget tesznek Bartók és Kodály egyénisége között. Bartókot igazi zseninek tartják „roppant spontaneitásával“ és „hallatlan ösztönösségével“, Kodály viszont az „erősen tudatos“, a „roppant megszárt“ nagy tudós és művész. „Bartók a robbanóbb egyéniség, aki mindig újat akart, örökké kereső volt, nem tudott megmaradni csak a magyar népdal mellett, Kodály... életét tette arra, hogy a magyar zenekultúrát megalapozza.“ S mint ahogy zenetörténész-tanítványa fogalmazza: „Kodály a legmagyarabb zeneszerző, Bartók a legnagyobb magyar zeneszerző.“

Kiemelik továbbá Kodály vokális műveinek nagyságát, Bartók főleg „hangszereken keresztül gondolkozott“, Kodálynál az énekhangnak volt elsőrendű fontossága: „zeneileg a legnagyobb felfedezője lett a magyar nyelvnek.“ Mert: „minden hangzónak megvan nála a külön lejtése, úgy van, ahogy a nyelv kívánja, ezek csodák, utánozhatatlanok.“

Zárjuk le idézeteinket egy japán Bartók-kutatónak a *Kortársban* megjelent vallomásából azzal, hogy ő itt értette meg: *Bartók megértéséhez Kodályon át vezet a legjobb út* (s lett éppen ezáltal, mondhatnók, Kodálynak is közvetett „tanítványá“-vá).

Mi úgy hisszük, hogy nagy történelmi távlatban Bartókon keresztül is vezet út Kodályhoz: Bartók pokoljárásain keresztül egy olyan világba, amely objektíve is kiharcolja magának Kodály tiszta harmóniáit.

•

Ugy gondoljuk, hogy kis szociológiai elemzésünk kiegészítése az esztétikai és a zenetörténeti közelítésű Kodály-kutatásnak — és hogy éppoly késedelem nélkül kellett hozzálátnunk, mint annak idején Kodályéknak az elnémulóban lévő népdalkincs összegyűjtéséhez.

Budapest, 1970. július havában.

Bácskai Erika — Szesztay András

BALLA ZSÓFIA

Eljátszanám

*Legurulnék a füves dombon
és nem bánám hogy a kontyom kibomlott
eljátszanám a bagoly mért dohog
s a meghült öngyújtó benzint szipog*

*És játszom magamnak;
halál
előtt
ki
kongat
utolsót
a
harangnak?*